

توحید و جبر و اختیار

در قرآن کریم

درس شماره ۱ آیه الله سید جعفر سیدان

مشهد: مدرسه آیه الله العظمی خویی رحمته الله

به اهتمام

اصغر غلامی

توحید و جبر و اختیار در قرآن کریم (درس گفتارهای آیت الله سید جعفر سیدان)

به اهتمام: اصغر غلامی

ویراستار فنی: ریحانه عباسی

انتشارات دلیل ما

چاپ اول: بهار ۱۳۹۵

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: پرتوشمس

چاپخانه: کارش

قیمت: ۱۰.۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۳۵۷ - ۹۸۵ - ۰

تلفن و نمابر: ۰۸ - ۳۷۷۴۴۰۸ - ۳۷۷۳۳۴۱۳ (+۹۸۲۵)

آدرس: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران

طبقه ششم، واحد ۱۳ و ۱۴

www.dalilema.ir (با امکان خرید اینترنتی)

Info@dalilema.ir سامانه پیام کوتاه: ۵۰۰۱۲۵

انتشارات دلیل ما

مراکز پخش:

- ۱) قم، خ معلم، مجتمع ناشران، طبقه ششم، واحد ۹، تلفن: ۳۷۷۳۳۴۱۳ و ۳۷۷۴۴۹۸۸
- ۲) قم، خ صفائیه، رویروی کوچه ۳۸، پلاک ۱۹، فروشگاه دلیل ما، تلفن: ۳۷۷۳۷۰۱۱ - ۳۷۷۳۷۰۰۱
- ۳) تهران، خ انقلاب، خ فخررازی، فروشگاه دلیل ما، پلاک ۶۱، تلفن: ۶۶۴۴۴۱۴۱
- ۴) مشهد، چهارراه شهداء، ضلع شمالی، باغ نادری، کوچه شهید خوراکیان، تلفن: ۳۲۲۳۷۱۱۳ - ۵
- ۵) تبریز، خ امام، پاساژ تربیت، زیرزمین، پلاک ۱۹، تلفن: ۳۵۵۳۷۵۴۱

سیدان، سید جعفر، ۱۳۱۳ -

توحید و جبر و اختیار در قرآن کریم: درس گفتارهای آیت الله سید جعفر سیدان...

به اهتمام اصغر غلامی

تهران: دلیل ما، ۱۳۹۴.

۳۵۹ ص.

978-964-397-985-0

فیبا

کتابنامه: ص. [۳۳۵] - ۳۴۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

سیدان، سید جعفر، ۱۳۱۳ -

توحید -- جنبه‌های قرآنی

جبر و اختیار -- جنبه‌های قرآنی

غلامی، اصغر، ۱۳۵۶ -، گردآورنده

۱۳۹۴: ۹/ت ۴/ BP10

۲۹۷/ ۱۵۹:

۴۱۸۱۳۴۵:

سرشناسه

عنوان و نام پدیدآور

مشخصات نشر

مشخصات ظاهری

شابک

وضعیت فهرست نویسی

یادداشت

یادداشت

موضوع

موضوع

موضوع

شناسه افزوده

رده بندی کنگره

رده بندی دیویی

شماره کتابشناسی ملی

فهرست مطالب

۱۳	 مقدمه
	بخش اول: کلیات
۱۹	 قرآن، هدایت به راه استوار الهی
۲۲	 امام، راه استوار الهی
۲۳	 امام، عالم به قرآن
۲۷	 ضرورت مراجعه به عالمان قرآن
۳۵	 روش صحیح تفسیر قرآن
۳۶	 نقد و بررسی روش تفسیر قرآن به قرآن
۳۷	 ادله نظریه تفسیر قرآن به قرآن
۳۷	 تبیان و نور و هدایت بودن قرآن
۳۸	 نقد و بررسی
۴۰	 تحدی به قرآن
۴۱	 نقد و بررسی
۴۱	 لزوم عرضه روایات بر قرآن
۴۲	 نقد و بررسی
۴۵	 نقد توجیه ناسازگاری نظریه تفسیر قرآن به قرآن با حدیث ثقلین
۴۶	 نمونه‌هایی از تأویل‌های نادرست در اثراجدا کردن قرآن از اهل بیت علیهم‌السلام

۴۶	جنگ‌های چریکی
۴۷	ایمان فرعون

بخش دوم: براهین وجود خدا در قرآن

۵۳	اشاره
۵۳	مروری بر آیات توحیدی قرآن کریم
۵۸	استدلال‌های قرآنی، برای اثبات خدا
۵۸	طریق اول: استدلال به آیات
۵۸	استدلال از طریق تکرار پرورش موجودات
۶۰	استدلال از طریق تذکر به نیازمندی موجودات
۶۲	استدلال از طریق تذکر به مصیبت کائنات
۶۴	استدلال از طریق تذکر به نعم و مدد ندی موجودات
۶۵	استدلال از طریق تذکر به مسخر شدن کائنات
۶۵	طریق دوم: استدلال به مفاهیم عقلی
۶۵	برهان علیت
۶۸	برهان علیت در احادیث
۶۹	نبود شاهد قرآنی بر برهان صدیقین
۷۰	برهان صدیقین به تقریر ملا صدرا
۷۳	برهان صدیقین به تقریر ابن سینا
۷۴	برهان صدیقین به تقریر علامه طباطبائی
۷۵	نقد و بررسی
۷۷	طریق سوم: فطرت
۷۹	معرفت فطری و تفاوت آن با اثبات خدا
۸۰	فطری بودن نبوت و ولایت
۸۲	فطری بودن توحید

بخش سوم: توحید

۸۷	 اشاره
۸۹	 مبحث اول: اقسام توحید
۸۹	 قسم اول: توحید ذاتی
۸۹	 معنای توحید ذاتی
۹۲	 معنای وحدت عددی و تنزیه خداوند از آن
۹۲	 معنای، «لَكَ يَا إِلَهِي وَخُدَائِيَّةُ الْعَدَدِ»
۹۷	 دلایل قرآنی توحید ذاتی
۱۰۱	 اقامه برهان برای اثبات یگانگی حضرت حق
۱۰۴	 تفسیر آیات توحید قرآن کریم در احادیث اهل بیت (علیهم السلام)
۱۰۵	 نسبت حضرت حق با کائنات
۱۰۶	 نظریه بینونت
۱۱۴	 نقد و بررسی استدلال معتقدان با سنخیت و عینیت به آیات قرآن
۱۱۶	 نقد و بررسی استدلال معتقدان به سنخیت و عینیت به روایات
۱۱۹	 اشتراک لفظی وجود از نظر قاضی سعید قمی
۱۲۲	 دلیل عقلی نظریه بینونت
۱۲۳	 نظریه سنخیت
۱۲۳	 دلایل نظریه سنخیت
۱۲۳	 تلازم نفی سنخیت با امکان صدور هر چیزی از هر چیزی دیگر
۱۲۵	 قاعده معطی شیء، فاقد شیء نمی شود
۱۲۵	 اشتراک معنوی اسماء و صفات
۱۲۸	 آیه بودن کائنات برای حضرت حق
۱۲۹	 قسم دوم: توحید افعالی
۱۲۹	 معنای صحیح توحید افعالی
۱۳۰	 تفسیر ناصحیح توحید افعالی
۱۳۴	 قسم سوم: توحید ربوبی

- دلائل قرآنی توحید ربوبی ۱۳۴
- آیه اول: «الْأَزْبَابُ مُتَقَرِّفُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ...» ۱۳۴
- آیه دوم: «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ...» ۱۳۷
- قسم چهارم: توحید عبادی ۱۳۸
- نقد و بررسی دیدگاه وهابیت در توحید عبادی ۱۳۹
- صحت خواندن غیر خدا ۱۴۱
- معنای صحیح توشل ۱۴۷
- مبحث دوم: آیاتی خاص در توحید ۱۵۰
- سوره توبه ۱۵۰
- اهمیت و آراء قرائن سوره توحید ۱۵۰
- نزول سوره توحید، آیات اول سوره حدید برای اهل تعمق ۱۵۲
- تفاوت معنای «احد» و «واحد» ۱۵۴
- معنای صمد ۱۵۶
- معنای «لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ» و ارتباط آن با خلقت «لا من شيء» ۱۵۹
- معنای «لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ» و نفی سننیت و عینیت در سوره توحید ۱۶۲
- تفسیر «وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» براساس آیه «لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ» ۱۶۷
- اعتقاد به تولد مخلوقات از ذات خداوند متعال در فلسفه و عرفان ۱۷۰
- آیات ابتدایی سوره حدید ۱۷۳
- اهمیت آیات ابتدایی سوره حدید در معارف توحیدی ۱۷۴
- معنای اول و آخر و ظاهر و باطن بودن خدای متعال در تفسیر اهل بیت علیهم السلام ۱۷۸
- معنای اول، آخر، ظاهر و باطن در تفسیر المیزان و کثر الذقائق ۱۸۲
- نقد و بررسی معنای عرفانی اول و آخر و ظاهر و باطن ۱۸۷
- معنای تأویلی آیه یاد شده در احادیث ۱۹۳
- معنای خلقت آسمانها و زمین در شش روز ۱۹۵
- معنای عرش و استوای خدای تعالی بر آن ۱۹۶
- علم خدا به فعل و انفعالاتی که در زمین و آسمانها و میان آن دو رخ می دهد ۱۹۷
- معنای «وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ» ۱۹۷

معنای بازگشت امور به سوی خدا.....	۲۰۳
صفات خدا در برخی آیات دیگر.....	۲۰۳

بخش چهارم: اسماء و صفات

اشاره.....	۲۱۱
صفات ذاتی و فعلی و وجه تمایز آنها.....	۲۱۱
برخی از صفات ذاتی و فعلی خدای تعالی.....	۲۱۳
علم الهی.....	۲۱۳
معنای حایث «وقع العلم منه علی المعلوم».....	۲۱۶
توضیح علامه عباسی درباره معنای حدیث.....	۲۱۸
نظر علامه طباطبائی رحمه الله در معنای حدیث.....	۲۱۹
نقد و بررسی نظریه علامه طباطبائی رحمه الله.....	۲۲۰
معنای احاطه علم خداوند متعال بر اشیا.....	۲۲۴
علم خداوند متعال به آنچه خیر، شر، است و خلق نخواهد شد.....	۲۲۵
معنای نفی علم از خداوند در برخی آیات.....	۲۲۸
دلایل علم الهی.....	۲۴۲
استدلال بر علم خدا از طریق نظم، هدفمندی و اتقان.....	۲۴۲
استدلال بر علم خدا از طریق وابستگی مخلوقات.....	۲۴۳
قدرت و فاعلیت خداوند متعال.....	۲۴۴
معنای قادر و فاعل مختار بودن خداوند متعال.....	۲۴۵
بدا و ارتباط آن با فاعل مختار بودن خدا.....	۲۵۰
معنای «کونا ظلین فکانا کما قال الله».....	۲۵۰
نقد دیدگاه علامه طباطبائی رحمه الله درباره معنای فاعل مختار بودن خداوند.....	۲۵۳
نظر آیت الله خویی رحمه الله درباره علت تأمه بودن خدا.....	۲۵۷
اراده خداوند متعال.....	۲۵۹
اعتقاد به علیت: عامل باور به ذاتی بودن صفت اراده.....	۲۶۳
اشکال آیت الله سبحانی بر صفت فعل بودن اراده.....	۲۶۵

۲۶۶	نقد و بررسی دیدگاه آیت الله سبحانی
۲۶۸	غیب مطلق بودن خدای تعالی
۲۷۰	عدم امکان رؤیت خداوند در احادیث
۲۸۰	توصیف خدای تعالی به تجلی در قرآن و احادیث
۲۸۲	معنای تجلی خدای تعالی
۲۹۰	صفات خبریه
۲۹۰	وجه صحیح نسبت استهزا، مکر، خدعه و نسیان به خدا
۲۹۲	معنای صحیح غضب و تأسف درباره خداوند

بخش پنجم: جبر و اختیار

۲۹۷	اشاره
۲۹۹	مختار بودن انسان در قرآن کریم
۳۰۰	آیات موهم جبر
۳۰۳	نفی دلالت آیه «وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِمَّا دُمَارٍ» بر جبر
۳۰۳	نفی دلالت آیه «مَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ» بر جبر
۳۰۴	دلالت نداشتن آیه «وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ...» بر حلا، وحدت وجود و جبر
۳۰۶	نفی جبر و تفویض و اثبات اختیار در احادیث
۳۱۴	روایاتی که از آنها جبر استفاده شده است
۳۱۹	جبر اشعری
۳۲۱	تفویض معتزلی
۳۲۲	جبر فلسفی
۳۲۴	جبر عرفانی
۳۲۸	جبر در حکمت متعالیه
۳۳۳	فهرست منابع و مآخذ
۳۴۱	نمایه آیات، روایات و اعلام

مقدمه

بدون تردید علم و شناخت صحیح مهم‌ترین مسئله زندگی بشر است و اهمیت آن در حوزه اعتقادات بسیار بیشتر است. به این روی اهتمام به مباحث اعتقادی و رسیدن به معرفت صحیح در این حوزه ضروری است.

از سوی دیگر روشن است که قرآن، از آنجا که علم بی‌خطا و نامحدود و با هدف هدایت فرود آمده و استوارترین راه هدایت و بهترین راه ساخت حقایق در آن مطرح شده است؛ در نتیجه برای دستیابی به شناخت درست باید از این کتاب آسمانی بهره گرفت و در آیات آن تدبر کرد.

از آنجا که خداوند معارف قرآن را به طور کامل در سینه محمد و آل محمد صلوات الله علیهم قرار داده است، بهره‌گیری کامل از علوم قرآن جز با مراجعه به این بزرگواران امکان ندارد. بنابراین برای مصون ماندن از گمراهی و برداشت نادرست و اشتباه در تفسیر قرآن، باید آن را از اهل بیت (علیهم السلام) دریافت کرد؛ چرا که تأویل وحی بدون مراجعه به معصومان (علیهم السلام) موجب خطای می‌شود.

همچنین انسان برای درک حقایق باید عقل خود را به کار گیرد و درست تعقل کند و خداوند پیامبران و رسولانش را فرستاده تا راه درست تعقل کردن را به بندگانش بیاموزند. بر اساس تعالیم دینی، تعقلی صحیح است که از منظر الهی باشد؛ لذا برای رسیدن به معارف صحیح یک راه بیشتر وجود ندارد و آن اهتمام به استفاده از حجت‌های خداوند است.

حاصل آن‌که برای فهم معارف قرآن باید با بهره‌گیری از عقل در قرآن تدبیر کرد و در بهره‌گیری از حدیث و تعالیم نورانی اهل بیت علیهم‌السلام هر چه بیشتر اهتمام ورزید بر همین اساس استاد فرزانه، دانشمند والامقام حضرت آیت الله سیدان با تأکید بر اهمیت فوق‌العاده و ضرورت اهتمام به موضوعات اعتقادی در پرتو تعالیم نورانی اهل بیت علیهم‌السلام به حرکت در این منهج همت گمارده است. سخنرانی‌ها، تدریس‌ها و تألیف‌های استاد و زندگی علمی ایشان بهترین گواه بر این مدعاست.

اثر - ض. حاصل یکی از جلسات درسی آیت الله سیدان در حوزه علمیه مشهد مقدس است که از اردیبهشت سال ۱۳۸۸ تا اسفند ۱۳۹۲ هر هفته روزهای چهارشنبه در مدرسه آیت الله عظمی خراسانی رحمته‌الله افاده شده است. لازم به ذکر است که جلسات درس استاد، ادامه دارد و از سال ۱۳۹۳، بحث معاد مطرح شده است و چنانچه خداوند توفیق دهد، مباحث بعدی در دفتر دیگر نیز تنظیم خواهد شد.

استاد در این جلسات ابتدا فهرستی از آیات توحیدی قرآن کریم ارائه کرده و سپس بر همان اساس مباحثی را پیرامون هر یک از موضوعات، آن فهرست مطرح ساخته‌اند.

این مجموعه در پنج بخش سامان یافته است. در بخش کلیات پیرامون هدایت بودن قرآن و ضرورت مراجعه به عالمان قرآن برای دستیابی به عارف، وحیانی بحث و نظریه تفسیر قرآن به قرآن نقد شده است. در پایان نیز دو نمونه از تأویلات نادرست در اثر جدا کردن قرآن از اهل بیت علیهم‌السلام مطرح شده است.

در بخش دوم که به براهین وجود خدا در قرآن اختصاص یافته است، ابتدا برخی از آیات توحیدی قرآن، که وجود خدا را ثابت دانسته و بدون هیچ استدلالی به ذکر اوصاف خداوند پرداخته، مطرح شده است. سپس پیرامون استدلال‌های قرآنی از طریق تذکر به آیات و نیز استدلال‌هایی از طریق مفاهیم عقلی و استدلال از طریق فطرت بحث شده است.

در بخش سوم پس از اشاره به تقسیم‌بندی مشهور در بحث توحید پیرامون هر یک از اقسام چهارگانه توحید (توحید ذاتی، توحید صفاتی، توحید افعالی و توحید عبادی) مباحثی مطرح گردیده و در ادامه پیرامون آیاتی خاص در توحید (سوره مبارکه توحید، آیات ابتدائی

سوره حدید، سه آیه آخر سوره حشر و آیات ۲۶ و ۲۷ سوره آل عمران) بحث شده است.

بخش چهارم به بحث پیرامون اسماء و صفات اختصاص یافته است. در این بخش ابتدا درباره تقسیم‌بندی اسماء و صفات الهی بحث شده است. سپس وجه تمایز صفات ذاتی و فعلی تبیین شده است و در ادامه برخی از صفات ذاتی و فعلی خدای تعالی (علم الهی، قدرت و فاعلیت خدا، اراده خدا، غیب مطلق بودن خدا، تجلی خدا) و برخی صفات خبریه (استهزاء، مکر، خدعه، نسیان، غضب و تأسف) مورد بحث قرار گرفته است.

و بالاخره در بخش پنجم به جبر و اختیار پرداخته شده و با تأکید بر مختار بودن انسان بر اساس قرآن و روایات، آیات و روایات موهم جبر بررسی و دلالت آن‌ها بر جبر نفی شده است. در انتهای این بخش به ترتیب جبر اشعری، تفویض معتزلی، جبر فلسفی، جبر عرفانی و جبر در حدیث و هادی نقد شده است.

در فرآیند آماده سازی این اثر، با فایل‌های صوتی پیاده و تایپ شد. سپس اقدامات زیربرروی آن انجام گرفت:

۱. تدوین و تبویب مطالب و تنظیم سلسله بحث برای تبدیل شدن به کتاب؛

۲. مأخذ یابی احادیث و مستند سازی منقولات

گفتنی است که بسیاری از آیات، روایات و عبارات در جلدهات درس به صورت ناقص و منقطع خوانده شده بود، لذا هر جا که لازم بود، آیات و روایات و عبارات به طور کامل نقل و ترجمه شد و گاه برای تکمیل و متمیم بحث مستنداتی نیز اضافه گردید. همچنین برای تنظیم ساختار گاهی در ترتیب مباحث نیز تغییراتی داده شده و مکررات حذف گردیده است.

«نقد و بررسی روش تفسیر قرآن به قرآن» نیز از کتاب معارف و حیانی اخذ و با تغییراتی جزئی در بخش کلیات اثر حاضر درج شده است.

تمام این کارها بعد از پیاده شدن به همت دوست عزیز، فاضل ارجمند، دانش آموخته معارف قرآن و عترت جناب آقای دکتر اصغر غلامی به انجام رسید.

از خداوند متعال برای ایشان آرزوی توفیق بیشتر و برای حضرت آیت الله استاد سید جعفر سیدان آرزوی سلامتی و طول عمر برای خدمت به معارف اهل بیت علیهم السلام را دارم. امیدوارم این اثر مقبول درگاه حضرت حق متعال قرار گیرد و برای تمام کسانی که در شکل گیری آن نقشی ایفا کرده اند، ذخیره آخرت باشد.

قم - محمد بیابانی اسکویی

۱۳۹۴/۱۱/۲۲

۲ جمادی الاول ۱۴۳۷ ق

www.ketab.ir